

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra speciální pedagogiky

Problémy v sociálním kontaktu s člověkem se zrakovým postižením

The Problems in Social Contact with a Person with Visual Impairment

Bakalářská práce

Praha 2013

Vedoucí bakalářské práce:

Doc. PhDr. Lea Květoňová, Ph.D

Autor bakalářské práce:

Markéta Víšková

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci zpracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

.....

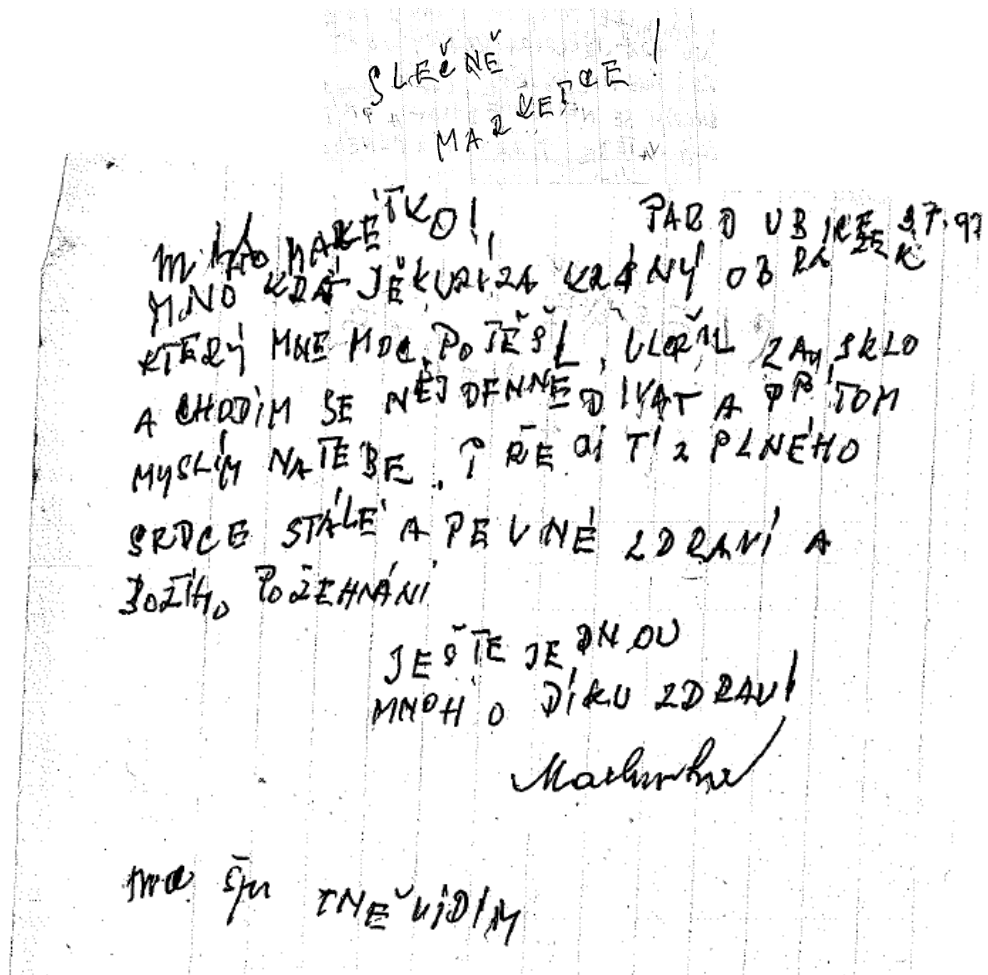
Markéta Víšková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Doc. PhDr. Lee Květoňové, Ph.D. za čas věnovaný konzultacím mé bakalářské práce a za její odborné, konstruktivní a trpělivé vedení. Dovolím si poděkovat i všem autorům odborných publikací uvedených v seznamu použité literatury, jejichž myšlenky pro mne byly inspirativní, přínosné a pomohly mi zpracovat dané téma.

V neposlední řadě děkuji svému manželovi, rodičům, sestře a babičce za neutuchající láskyplnou podporu.

Závěrečné věnování a poděkování patří panu Marhulkovi, který mi v svých devíti letech ukázal, že „správně vidíme jenom srdcem a to, co je důležité, je očím neviditelné.“ (Antoine de Saint-Exupéry)

Abstrakt

Bakalářská práce je zaměřena na pojetí zrakového postižení v kontextu fenoménu jinakosti, kvality života, sociálního kontaktu a problémů, které zraková vada přináší v rovině společenského života.

Autorka vychází z předpokladu, že i přes všechny neodlučitelné charakteristiky a důsledky vady zraku, jako jsou problémy v orientaci a samostatném pohybu či deficit vizuálních podnětů, představuje zrakové postižení zejména problém v psychosociální rovině. Pojítkem tří kapitol práce je tedy sociální dimenze postižení, přičemž je postupováno od obecného tématu vztahování se společnosti k odlišnosti, formativnímu vlivu terminologie, až ke konkrétním osobnostním charakteristikám, potřebám a problémům v sociální interakci mezi osobami se zrakovým postižením a intaktní společností.

Klíčová slova: jinakost, sociální kontakt, postižení, společnost, přístup

Abstract

The bachelor thesis is focused on the concept of the visual impairment in the context of the phenomenon of otherness, quality of life, social contact and problems that the visual impairment brings in terms of social life.

The author assumes that despite all inseparable characteristics and consequences of vision defects, such as problems in orientation and independent movement or deficit of visual stimuli, visual impairment is in particular a problem in psychosocial terms. The link between the three chapters of the present thesis is therefore the social dimension of disability. Therefore it is proceeded from the general topic of the attitude of the society to diversity, formative influence of terminology on the specific personality characteristics, needs and problems in social interaction between the people with visual disabilities and intact society.

Key words: otherness, social interaction, disability, society, attitude

Obsah

Úvod.....	7
1 Jinakost a její pojetí ve speciální pedagogice	8
1.1 Postižení a jinakost v sociálním kontextu	8
1.2 Vymezení pojmů postižení a handicap	10
1.3 Odlišnost jako překážka.....	12
1.4 Sociální kontakt jako prostředek socializace a zlepšení kvality života	14
2 Potřeby a sociální kontakt v kontextu kvality života jedince se zrakovým postižením	19
2.1 Potřeby.....	20
2.2 Sociální pohoda (<i>social well-being</i>)	23
3 Důsledky zrakového postižení v sociálním kontaktu.....	27
3.1 Zrak jako jeden ze základních smyslů	27
3.2 Osobnost člověka se zrakovým postižením.....	31
3.3 Zrakové postižení jako psychosociální problém	32
3.4 Možné problémy v sociálním kontaktu se člověkem se zrakovým postižením a východiska jejich řešení	34
Závěr.....	42
Literatura a informační zdroje.....	44

Úvod

Tématem předložené bakalářské práce jsou problémy v sociálním kontaktu s člověkem se zrakovým postižením. Hlavní motiv výběru této oblasti zaměření závěrečné práce bakalářského studia speciální pedagogiky vyplývá z možnosti uchopení tématu v širších souvislostech, které nabízí pochopení sociálního kontaktu s člověkem se zrakovým postižením z různých úhlů pohledu a příčinných souvislostí. Zájem autorky o sociální dimenzi zrakového postižení vychází z přesvědčení, že společnost představuje významný prvek v životě člověka s postižením, jelikož její působení a akceptace či non-akceptace významným způsobem ovlivňuje míru handicapu daného člověka a kvalitu života s postižením. Téma přístupu k lidem s postižením bylo, je a bude aktuální a hodné zkoumání, neboť v sobě nese poselství směřování k lidskosti a toleranci.

Cílem bakalářské práce je zpracovat téma zrakového postižení v kontextu fenoménu jinakosti, kvality života, sociálního kontaktu a problémů, které zrakový handicap přináší. Práce je rozdělena do třech kapitol, přičemž její vodící linií je sociální dimenze postižení.

První kapitola se zabývá postižením v kontextu jinakosti. Vychází z předpokladu, že s fenoménem jinakosti se společnost setkává od nepaměti a snaží se jí uchopit a pochopit. Je poukazováno na sociální rozměr postižení, kořeny předsudků a postojů, používání terminologie a její formativní vliv jak na osoby s postižením, tak na nahlížení společnosti na život se zrakovým postižením.

Druhá kapitola je zaměřena na vliv sociální interakce na kvalitu života člověka s postižením. Pozornost je věnována zejména potřebám člověka a determinantám, které ovlivňují jejich saturaci.

Závěrečná a zároveň stěžejní oblast této bakalářské práce vymezuje důsledky zrakového postižení v sociálním kontaktu a autorka na základě shromážděných poznatků uvedených v předchozích kapitolách navrhuje možnosti řešení. Na zrakové postižení je nahlíženo jako na psychosociální problém, přičemž je vycházeno z reálných dopadů zrakové vady na život člověka v zrcadle předsudků a neinformovanosti intaktní společnosti.

1 Jinakost a její pojetí ve speciální pedagogice

První kapitola bakalářské práce představuje úvod do problematiky zrakového postižení v sociálním kontextu, neboť jejím cílem je poskytnout přehled toho, jakým způsobem společnosti přijímá ve svých řadách odlišnost a jakým způsobem se její přístupy k jinakosti manifestují ve vztahu k lidem s postižením.

1.1 Postižení a jinakost v sociálním kontextu

Jedinci s mentální či fyzickou jinakostí se v lidské společnosti objevovali od nepaměti a současně ve společnosti byly vždy tvořeny určité normy, které stanovovaly hranici mezi normálním a jiným, přičemž mentální či tělesná jinakost byla obvykle spojována s negativními pocity. Jinakost vždy působila jako neznámé a neprobádané, a tudíž nebezpečné a následně hodné oddělování od většinové společnosti. Historicky se přístup k jedincům s defekty polarizoval od segregace, démonizace, božího trestu až po fascinaci, soucit a charitativní tendence, přičemž ani v jednom pólu není tento jedinec vnímán jako plnohodnotná součást zdravé populace. Důkazy o tom, že se pocity nedůvěry a obav z jinakosti objevovaly od pradávna, dokazují i četné příklady v lidové slovesnosti, pohádkách i filosofickém diskurzu. „S jinakostí se lidstvo snaží nejrůznějším způsobem a nejrůznějšími formami vypořádat. Pokouší se jí zapudit, idealizovat, zneužít, zastrášovat, eliminovat, glorifikovat, absorbovat.“ (Prouzová Květoňová, 2011, s. 5) Přestože radikální “středověké” tendence nelze srovnávat s přístupy dnešní moderní společnosti, zaměření na odlišnost a strach z jinakosti přetrvává. „Obavy z toho, co je mimo mne a co je ne-stejně, se promítají v celých lidských dějinách, stejně jako v jednom lidském životě.“ (Prouzová Květoňová, 2011, s. 5) Novosad (2011, s. 67) uvádí: „problémy, které ve vztahu k lidem s postižením řešíme v naší době, nejsou v podstatě nové a mají zřetelnou dějinnou kontinuitu.“ Odlišnost a jinakost stále budí sklony společnosti k jejímu odstranění či izolaci, neboť představuje „potenciální ohrožení vlastní adekvátní existence“. (Vágnerová, 2001, s. 16)

V soudobé společnosti je kladen velký důraz na fyzickou krásu a výkonnost, což pro lidi s postižením znamená bohužel další velkou překážku k úplné a bezbariérové společenské akceptaci. Lidé s postižením jsou stále hodnoceni ve smyslu jejich nedostatečnosti ve vztahu k práci či společenskému životu, tedy „*atributům lidského bytí modifikovaným konkrétní ekonomickou a kulturně-historickou situací majoritní společnosti a existenční či osobně-biografickou situací jakkoli znevýhodněného jedince.*“ (Novosad, 2011, s. 67) Zdá se, že teprve zbavení se strachu z odlišnosti a přijetí člověka jako bytosti s rozmanitými kvalitami, pomůže odbourání propasti mezi jedinci s postižením a majoritní společností. Je třeba zamýšlet se nad tím, „*za pomoci jakých normativních významů, se konstitovalo současné chápání postižení a jaké hodnotové soubory bude třeba přehodnotit, abychom o tělesné a mentální odlišnosti byli schopni uvažovat a představovat si ji jinak.*“ (Kolářová, 2012, s. 14) Přičemž normativní významy, které konstituují myšlení soudobé společnosti, jsou „*konzumní, výkonové a aspirační hodnoty, které vytvářejí primární handicap člověka s jinakostí. Synonymem lidského života se namísto dosavadního být, majícího kořeny v individuálním vědomí sounáležitosti lidské minulosti a zkušenosti, stává spíše mít. Fenomémem současné postmoderní společnosti je rezignace na řadu klasických hodnot, rozpad rodinných systémů, orientace na preferování dravosti, úspěchu, vzhledu a fyzické i pracovní výkonnosti – tyto preference se následně stávají synonymem normality a společenské prestiže i akceptovatelnosti jedince.*“ (Novosad, 2011, s. 61)

Vztahování se člověka k jinakosti neotřelým způsobem ilustruje Regina Prouzová Květoňová (2011) na dílech pohádek, mýtů, náboženství a filosofie. Díla lidové slovesnosti, která představují materiál, který přibližuje lidský charakter a vnímání okolního světa, dokazují, že fenomén jinakosti se objevuje v různých formách a reflektuje různorodé přístupy společnosti. „*V pohádkách se často objevuje jinakost ve formě nějakého vrozeného nebo získaného zdravotního postižení, nemoci nebo fyzické deformace.*“ Klasická pohádka o Palečkovi například vyjadřuje hlubší myšlenku toho, „*že i když okolí má nedůvěru ve schopnosti člověka, je možné nalézt způsob, jak svou jinakost využít a být pro svět užitečný. Paleček navíc jednoznačně nestojí o soucit.*“ (s. 8 – 17)

Veřejné mínění společnosti o jinakosti poodhalují i rčení a přísloví, která reflektují hodnoty a způsob, jakým se některé jevy zakotvily v jazykovém systému. V tomto typu lidové slovesnosti je vidět, že společnost „*bud' z určitých postižení udělá pozitivní rys, přetaví ho do kvalitativně jiného, ale stále pozitivního významu nebo konkrétní vadu ztotožňuje s postiženým – malý člověk symbolizuje pokleslou kvalitu nebo nedostatečnou inteligenci.*“ (Prouzová Květoňová, 2011, s. 29) Obecně zakořeněnou představou člověka, který nevidí, může být potom „*starší, nahrbeně tápající zanedbaný člověk s jednou ponožkou červenou a druhou zelenou, který je eventuelně veden psem. Představuje jakousi zvláštní tajuplnou bytost, v podstatě z jiného světa.*“ (Wiener, Rucká, 2006, s. 18)

Přes všechna výše uvedená východiska, která konstituovala a stále možná konstituují chápání jinakosti, je třeba ve společnosti prohlubovat myšlenku, že „*handicap je prostě jeden z velmi vážných problémů, které nás mohou v životě potkat. Nic víc, nic míň. Žádný trest, žádné označení nadprůměru, žádná karma. Prostě problém, který je nutno rychle a profesionálně řešit. Základem kvality osobnosti a kvality života člověka je to, co je nám všem společné – tedy lidské bytí.*“ (Wiener, Rucká, 2006, s. 12)

1.2 Vymezení pojmů postižení a handicap

Odlišnost je podporována už samotnou terminologií, která byla vytvořena pro pojmenování jinakosti. Prvotním určujícím znakem, kterým se člověk s tělesnou či duševní vadou dostává do povědomí společnosti, je označení postižený či handicapovaný. Samotné označení již působí diskriminačním a odlišujícím dojmem. Postižení a handicap nejsou synonyma. Význam slova postižený na základě výběru definic dle Kolářové (2012) znamená: „*dlouhodobá nebo trvalá změna zdravotního stavu, která výrazně zhoršuje kvalitu života postižené osoby; překážky, které brání jedinci se účinně přizpůsobit běžným nárokům života.*“ (s. 47) Výše uvedené interpretace přispívají k udržování společenského přesvědčení, že jinakost tělesných či duševních funkcí je a priori negativní, omezující a celkově společensky patologická, nikoli vnímána jako specifická kvalita. Kolářová (2012) konstatuje, že „*postižení je nazýváno odchylkou a pojmenováno jako příčina*

zhoršení kvality života a tím, co člověka skutečně postihuje a odkazuje na jinakost těla či mysli samotné.“ (s. 47) Společným jmenovatelem všech postižení a zároveň důležitým znakem postižení v sociální rovině je jeho limitující efekt, neboť osoby s postižením jsou díky němu v sociálním kontaktu s intaktní společností značně limitováni. Význam slova handicap, na rozdíl od postižení, v sobě zahrnuje širší společenský rozměr, neboť *„odkazuje na sociální interpretaci tělesné a mentální jinakosti a sociální vztahy skrze ni vytvářené.*“ Definice handicapu zdůrazňují především jeho důsledek, a to je *„porušení funkce ve vztahu jedince a společnosti u osob se zdravotním postižením a nemožností naplnit očekávání, která jsou v dané společnosti považované za normalitu.*“ Nelze tvrdit, že handicap je nutným důsledkem postižení. Míra handicapu jakožto sociálního fenoménu, závisí na společnosti jako takové, přičemž handicap může být *„sociokulturně ovlivnitelný důsledek přímo neovlivnitelného poškození nebo postižení.*“ (Kolářová, 2012, s. 42 - 46)

Zatímco na postižení je nahlíženo jako na izolovaný problém či nedostatek jednotlivce a napříč různými obory je řešena otázka rehabilitace a naplňování specifických potřeb, Kolářová (2012) varuje, že je tímto přístupem odváděna pozornost od bariérovosti sociálního prostředí: *„individualizující paradigmatu nazírání tělesné či mentální jinakosti zásadním způsobem napomáhají zneviditelnění sociálního a společenského rozměru znevýhodňování.*“ (s. 46) Na problém individualizace postižení upozorňuje i Vágnerová (2001), jelikož takový přístup zbavuje společnost zodpovědnosti a spoluúčasti na vytváření sociálního klimatu směrem k lidem s postižením a způsobuje tak další omezení vzájemného poznávání a snahy o neodlišování. Je skutečně třeba nahlížet na fenomén postižení ve společenském kontextu, jelikož *„jen ve společenské interakci má hodnota a individualita každého jedince svůj význam a skutečný přínos.*“ (Novosad, 2011, s. 61)

Přístup společnosti je tedy jeden ze stěžejních faktorů, které ovlivňují, do jaké míry bude mít tělesná či mentální jinakost vliv na kvalitu života jedince, potažmo i na akceptaci sebe samého, neboť Vágnerová (2001) zdůrazňuje, že *„jedinci jsou nuceni přijímat svou odlišnost způsobem, jak ji chápe společnost.*“ (s. 12) Stěžejním faktem týkajícím se lidí s postižením, ať už se jedná o zrakové

či jiné tělesné postižení, je skutečnost, že se jedná především o zcela rovnocenné lidské bytosti, v jejichž životě figuruje přívlastek „s postižením“ až na druhém místě. Proto již samotné označení jedince je spekulativní, a autorka si klade otázku, zda je nutné člověka s fyzickou či mentální jinakostí pojmenovávat a je-li to nutné, zdůraznění jeho lidství by mělo být na prvním místě. Vyjádření nebo pojmenování „člověk s postižením“ indikuje v první řadě lidskou bytost, jejíž tělesné postižení vyžaduje určitá specifika a modifikace některých úkonů či činností. Může se zdát, že se jedná o naprosto přirozenou skutečnost, kterou není třeba opakovat či zdůrazňovat, nicméně majoritní společnost si tento fakt často neuvědomuje a přistupuje k lidem postižením rigidními postoji a stereotypy, přičemž *„postižený je chápán především jako postižený. Jeho osobnost je redukována na jeho handicap. Každý člověk s postižením je vtlačován do role postiženého.“* (Vágnerová, 2001, s. 69) Nicméně přestože je ve speciální pedagogice kladen velký důraz na terminologii, pro lidi s postižením je v koncovce stěžejnější *„respektující přístup, nepředpojatost a slušné chování, než to, zda jsou nazýváni postiženými nebo lidmi s postižením.“* (Murphy in Novosad, 2011, s. 92)

1.3 Odlišnost jako překážka

Strach z odlišnosti a jakékoli formy jinakosti představuje významný limitující faktor společnosti směrem ke vztahu k lidem s postižením, přičemž autorka se domnívá, jak již bylo výše zmíněno, že jedním ze znaků moderní společnosti je její konformita a strach z jinakosti. V době, kdy je důraz kladen na životní styl, úspěch, zdraví a štěstí, je obdivně vzhlíženo k lidem originálním a schopným vynikat, ale jinakost ve formě tělesných či mentálních nedostatků je stále přijímána s rozpaky. Kolářová (2012) tento jev nazývá *„koncept povinné tělesné zdatnosti“*, který se stal ideologickým předpokladem moderní společnosti: *„ideální norma v kontextu západního modernistického diskursu vyžaduje, aby naše těla byla celá a úplná, aby byla předvídatelná, aby byla pod naší kontrolou a především, aby byl daný subjekt autonomní.“* Pojem autonomní v tomto smyslu znamená významný tlak společnosti na nezávislost a schopnost se sám o sebe postarat, přičemž zdraví, zdatnost a způsobilost se stalo zakořeněnou normou a *„stalo se nezpochybnovým*

předpokladem naplněného života moderního člověka i podmínkou uznání jeho občanského statusu a lidství.“ Odlišnost a jinakost nezůstává ve společnosti bez povšimnutí a tudíž forma vyčlenění i začlenění tohoto jevu představuje vymezování a kontrolu této odlišnosti, postižení může být vnímáno jako protipól progresivnosti a rozvoje. (s. 17) Výše uvedený požadavek moderní společnosti na předvídatelnost a kontrolovatelnost naší tělesnosti může určovat charakter pocitů společnosti směrem k lidem se zrakovým postižením. „Úsudek vidomých lidí o nevidomých se nezakládá tak na dojmu, jakým na ně působí, jako spíše na bázni, kterou v nich způsobuje slepota. Vidomí lidé čerpají ze zraku většinu svých dojmů a popudů k činnosti, jsou lehce sváděni k domněnce, že bez očí by toho byli neschopni, a že by se rázem zastavil celý jejich duševní život.“ (Villey, 1940, 5 - 6)

Fenomén jinakosti se snaží společnost nějakým způsobem uchopit a zobecnit a jsou ve vztahu k lidem nesoucí nálepku odlišnosti vytvářeny „balíčky předpokladů“ tedy postoje, které se „vytvořily jako výraz snahy o subjektivně jasnější a jednodušší orientaci ve světě“. (Vágnerová, 2001, s. 14) Postoje se staly jednou z příčin tendence společnosti nahlížet na jedince s postižením zkresleným způsobem a vytvářet si klamné domněnky. Jsou tvořeny složkou kognitivní a citovou, přičemž jejich společným znakem je sklon jednat v určitých situacích nebo ve vztahu k určitým podnětům predikovatelným způsobem. Společnost obvykle disponuje nedostatkem relevantních informací o lidech s postižením, složka kognitivní je tedy v tomto případě často velmi slabá, což je možná důsledek tendence minulých let tabuizovat témata postižení. Naopak emocionální složka je velmi silná, jelikož ve spojitosti s nedostatečnou informovaností způsobuje vesměs negativní či ambivalentní pocity majoritní společnosti směrem k minoritní skupině osob s postižením. (Vágnerová, 2001) Důležitým faktem je, že „postoje nejsou vrozené, ale vytváří se a jsou výrazně podmíněny sociokulturními vlivy prostředí.“ (Vágnerová, 2001, s. 15) „Postoje nemají individuální rozměr, ale jsou součástí rámce, v němž interpretujeme naše sociální prostředí. Zároveň mají velký vliv na naše chování. Postoje jsou poměrně stabilní. Jejich zdrojem je především učení se od významných druhých, jako jsou rodiče, učitelé, vrstevníci či mediální vzory.“ (Pančocha [et al.], 2013, s. 40) Společnost určitě postoje stimuluje, posiluje, až se z nich stávají stereotypy, přičemž vznikají často bez jakékoli zkušenosti,

pouze na základě názorů společnosti. Stereotypy jsou typické svou rigiditou, iracionalitou a obtížnou ovlivnitelností novými zkušenostmi, a proto iracionální a emocionální charakter postojů a stereotypů zvyšuje obtížnost jejich odstranění racionálním způsobem. Sociokulturní prostředí vytváří tzv. kulturní vzorce, což znamená, že *„náš pohled na svět si nelze nikdy zcela odmyslet od souboru norem chování, tradic, zvyků a způsobů myšlení, do kterých se člověk narodí. Vždy bude jedinec se svojí kulturou vázán a zaručeně bude předpojatý.“* (Prouzová Květoňová, 2011, s. 28) Vycházíme-li z výše uvedených vazeb jedince na názorové rámce společnosti, potom *„pouze bude-li společnost schopna překročit konvence a stereotypy, bude-li aktivně působit na změnu přístupů, nebude postižený vnímán pouze zorným úhlem postižení, ať už s odmítáním nebo se soucitem.“* (Vágnerová, 2001, s. 13)

1.4 Sociální kontakt jako prostředek socializace a zlepšení kvality života

V předchozí kapitole autorka upozornila na tendence společnosti vytvářet rigidní normy a chránit se proti zdánlivě nebezpečné jinakosti pomocí postojů a stereotypů, přičemž zabýváme-li se nyní sociálním životem člověka s postižením, největším problémem stereotypu je jeho funkce *„laického diagnostického kritéria, podle něhož bývají lidé s postižením posuzováni“*. Tyto hluboko zakořeněné stereotypy *„brání uspokojivé integraci osob s postižením do intaktní společnosti“*. Dále postižení způsobuje určitý druh stigmatizace, přičemž *„stigma není skutečnou vlastností člověka, ale je mu přisouzeno v rámci postojů.“* (Vágnerová, 2001, s. 20) Vnějšími symboly stigmatu mohou být například v případě člověka se zrakovým postižením bílá hůl či asistenční pes. Winener a Rucká (2006) upozorňují na skutečnost, že *„snad žádné jiné zdravotní postižení není spojováno s nejrůznějšími předsudky, hrůzou a strachem. Bílá hůl se v průběhu let stala symbolem nejhoršího postižení, které označuje člověka postiženého slepotou a vyděluje ho z tohoto normálního světa vidících.“* (s. 42) Tyto vnější ukazatele působí v komunikaci ve dvou rovinách. Na jedné straně dávají majoritní společnosti signál, o jaké postižení se jedná a ta pak může přizpůsobit své chování, avšak na

straně druhé se toto přizpůsobení odehrává v rovině mylných předpokladů a nevhodných způsobů komunikace. „*Sociální status osoby s postižením při navázání kontaktu bývá složitý, protože očekávání společnosti bývá spíše nepříznivé.*“ (Vágnerová, 2001, s. 23) Postoje společnosti mohou mít formu odporu i soucitu, přičemž soucit je ze strany osob s postižením hodnocen jako nefunkční, nevhodný a neefektivní, jelikož staví osobu s postižením do podřízené pozice, majoritní společnost může mít sklon jednat dehonestujícím způsobem, který neodpovídá komunikaci na rovnocenné úrovni.

V určitém ohledu odlišnost a vyčlenění z majoritní společnosti podporují i zařízení, která se věnují práci s lidmi s postižením. „*Bohužel i v rovině pomoci je člověk s postižením chápán především jako objekt péče a soucitu, čili znovu je definován hlavně svým postižením, což z něj činí člověka určitým způsobem odlišného a potřeba zvláštní péče může zdůvodnit jeho oddělení od světa zdravých lidí.*“ (Vágnerová, 2001, s. 12) V této souvislosti Novosad (2011) zmiňuje segregující novinové titulky typu: „*I tělesně handicapovaní mohou plavat v bazénu; Naše děti společně se zrakově postiženými dětmi hrají divadlo.*“ (s. 68) Z těchto deklarací vyplývá, že i přes veškeré humanizující tendence, které se tyto zařízení snaží šířit, se stále společnost není schopna oprostit od stigmatizujících přívlastků a klade důraz na rozlišení světa lidí s postižením a bez postižení. „*Proč bychom si vůbec měli klást otázky, zda lidé s postižením patří mezi nás? Není lepší, když budeme všichni lidmi bez přívlastku a o tom, jací jsme, bude vypovídat náš život, naše skutky, naše odvaha a úsilí?*“ (Novosad, 2011, s. 70)

Mezi další obvyklé argumenty podporující plnohodnotného začlenění lidí do společnosti patří věty typu, „že se to přeci může stát každému“. Novosad (2011, s. 70) však upozorňuje na nevhodnost podobných příměrů, a to z toho důvodu, že „*akceptovat člověka s postižením pod tímto tlakem, nelze považovat za poctivý a relevantní přístup a argument.*“

Tlak postojů většinové společnosti může mít na osobu s postižením natolik výrazný vliv, že se s těmito postoji vůči svému postižení identifikuje a například akceptuje určité vzorce chování, které společnost pro daný typ postižení předpokládá. „*Z defektu se tak stává hlavní identifikační znak sebe sama, což může*

mít za následek určité změny ve struktuře osobnosti i z nich vyplývají reakce a způsoby chování.“ (Vágnerová, 2001, s. 69)

Novosad (2011) velice výstižně popisuje, jakým způsobem stigma postižení funguje v souvislosti se začleněním do společnosti: *„Stigmatizace není vedlejším produktem postižení, nýbrž jeho podstatou. Největší překážkou v tom, aby se člověk plně zapojil do společenského života, nejsou jeho tělesné vady, nýbrž předivo mýtů, obav a nedorozumění, které s nimi společnost spojuje.“ (s. 74)*

I přes výše uvedená teoretická východiska, která upozorňují na nevhodnost stigmatizačních tendencí, označení jinakosti přízvisky handicapu či postižení a potažmo i zpochybňování vhodnosti charitativní péče, pod jejíž rouškou dobroty je člověk s postižením společností chápán jako objekt péče, soucitu a odlišnosti, se autorka domnívá, že absolutní odstranění stigmatu odlišnosti a aplikování terminologie na jinakost, je utopistická představa a nelze ani zcela jednoznačně tvrdit, že by se jednalo o správnou cestu. Není možné zcela smazat veškeré rozdíly mezi člověkem bez postižení a s postižením, je však možné zmírnit negativní důsledky, které s sebou toho rozlišení přináší, neboť pejorativní výroky typu „měli byste je všechny zavřít do ústavů; ať jde raději na potrat, přece se jí nemůže narodit debilní dítě“ v dnešní vyspělé společnosti stále bohužel slýcháme a tyto jsou motivací a důvodem k tomu se zabývat tématem problémů interakce člověka s postižením a intaktní společnosti. Člověk se nachází v neustále interakci s okolním světem. Prostředí, v němž člověk žije, stejně tak společnost, která ho obklopuje, se neustále mění a působí na jedince ve formě osobnostních změn, transformace a především socializace. Společnost si vytváří normy a postoje, a jelikož člověk se stává člověkem pobytem ve společnosti a následnou socializací, je pro jeho zdravý vývoj důležité, aby byl její plnohodnotnou součástí. Výše uvedené negativní a omezené výroky jsou v humánní společnosti zcela nepřijatelné názorové projevy směrem k lidem s postižením a dokazují, že je stále třeba zamýšlet se nad touto problematikou, hledat příčiny, souvislosti a především možná řešení. Hledání řešení a přístupů je možné na základě zohlednění všech aspektů této problematiky, což představuje jak náhled na obecné společenské tendence obávat se neznámého a jiného, tak uvědomění si a neopomínání skutečných specifik osob s postižením, avšak stěžejní je *„přestat nahlížet na výraznou odlišnost, například na různé formy*

postižení jako na patologický jev, který je nutno změnit či poskytnout charitativní pomoc, nýbrž přijmout tento fenomén jako normální součást společnosti.“ (Vágnerová, 2001, s. 14) Vždyť každý člověk je typický svojí jedinečností, přičemž se jedná o soubor takových personálních atributů, které jsou vlastní jen danému člověku, z čehož vyplývá, že každý je jedinečný a originální. *„Pokud lidé tedy nejsou stejní, pak nemohou být ani odchylní či odlišní proto, že jsou všichni jedineční a jejich jinakost nemá protiváhu v nějaké absolutizované normě.*“ (Novosad, 2011, s. 73) Autorka věří, že plnohodnotnou součástí společnosti má možnost stát se každý její člen, bez ohledu na atributy, které jsou nějakým způsobem odchylné od normy, v případě, že bude na společnost jako celek působeno vhodným, spolupracujícím, nevnučujícím edukačním a integračním způsobem a bude podporováno klima sounáležitosti a lidskosti.

Je důležité, aby ve společnosti ubývalo lhostejnosti a bylo směřováno ke vzájemnosti. Aby si lidé uvědomili, že každý z nich touží po tom, aby se ve svém životě cítil dobře, a přestože nejdůležitější je vnitřní sebejistota a radost každého jedince, jsme společenské bytosti, které jsou životem ve společnosti formováni a více či méně jsou na společnosti závislí. *„Lidská společnost je založena na vzájemném kontaktu, na respektování druhého, na solidaritě, na potřebě prospět druhému, protože to nakonec prospěje i mě.*“ (Špaček in Michálek, 2007, s. 3)

Lidé by měli především následovat rčení „co nechceš, aby jiní činili tobě, nečini ty jim“. Intaktní společnost si přeje být šťastná, žít aktivní život, vznáší nejrůznější boje proti diskriminaci, spěchá, nechce překonávat překážky, chce, aby s nimi bylo jednáno s úctou a respektem. Je stěžejní si uvědomit, že tato přání mají i lidé se zrakovým postižením, což zní jako samozřejmost, ale ze zkušeností lidí se zrakovým či jiným zdravotním postižením vyplývá, že společnost zatím tuto skutečnost nepřijala zcela za svou, neboť ji stále do určité míry překvapuje, vidí-li člověka se zrakovým postižením například v kině či na koncertě. *„Když si jdeme sednout do hospody, lidé mají reakce typu, proč to vůbec děláme, proč raději neodpočíváme, vždyť to přece není potřeba, abychom se namáhali a někam chodili.*“ (Chodící lidé, 2011)

Úkolem moderní společnosti je tvořit takové podmínky, aby se všichni cítili dobře. Je důležité si uvědomit bariéry, které jsou stavěny mezi společností a lidmi se

zrakovým či jiným zdravotním postižením a aktivně pracovat na jejich odstranění. Může se zdát, že není v moci jednotlivce odstranit například architektonické bariéry, ale vždy je možno pracovat na zlepšení mezilidských bariér, které jsou často více neprostopné. Vždyť vstřícný krok jednotlivce znamená skok k humanističtější společnosti. *„Přestože nikdy nebudeme moci těm, kteří jsou odkázáni na pomoc jiných dát tolik, aby žili stejně bezstarostně jako my, musíme stále dělat vše, abychom k tomuto ideálu směřovali.“* (Špaček in Michálek, 2007, s. 2)

2 Potřeby a sociální kontakt v kontextu kvality života jedince se zrakovým postižením

Pojem kvalita života není vzhledem k multidisciplinarní dané problematice lehké vymezit, přesto má toto téma v definování problémů v sociálním kontaktu s osobami se zrakovým postižením své opodstatnění, neboť poskytuje náhled na sociální faktory a potřeby, které mají vliv na spokojený život člověka. Vedle termínu kvalita života je používán i pojem pocit pohody a také pojem sociální pohoda. Ať už se zabýváme termínem kvalita (*quality*) či pohoda (*well-being*), stále směřujeme k podstatě touhy jedince, mít se dobře a usilovat o spokojený život.

Lze se domnívat, že v nejjednodušším slova smyslu lze kvalitu života vykládat jako míru spokojenosti se svým životem ve společnosti. V širším významu lze pojem kvality života uchopit jako soulad mezi vnějším a vnitřním prostředím člověka v kontextu kulturních sociálních a hodnotových systémů, a to ve vztahu k jeho individuálním schopnostem, cílům a očekáváním. Je možno nahlížet na kvalitu života z hlediska možností, příležitostí a omezení, které každý člověk ve svém životě má a tyto jsou poté odrazem interakce mezi ním a prostředím. (Heřmanová, 2012)

Obecně člověk ve svém životě směřuje k uspokojování potřeb a cílů a k udržování životní pohody. Vzhledem ke skutečnosti, že *„důsledky postižení omezují jedince v takových aktivitách, které jsou spojeny s očekáváním radosti a spokojenosti jako jsou partnerské a společenské vazby,“* v následující části předložené bakalářské práce, bude nahlíženo zejména na sociální dimenze kvality života osob s postižením. (Kuja in Renotiérová, Ludíková, 2004)

2.1 Potřeby

Významnou roli při nahlížení na jedince a kvalitu jeho života představují potřeby. Ve speciálně-pedagogické terminologii se v souvislosti s potřebami objevují termíny specifické potřeby, speciální potřeby či zvláštní potřeby, avšak Novosad (2011) upozorňuje na zavádějící charakter těchto označení, neboť „*vzbuzují dojem, že lidé s tělesným postižením mají nějaké mimořádné potřeby, že vyžadují něco navíc.*“ (s. 109) V souvislosti s problematikou postižení a omezeními, které s sebou v životě člověka přináší, je uspokojování jak základních, tak vyšších potřeb citlivou otázkou, neboť člověk s postižením, jak je výše zmíněno, nemá odlišné potřeby než člověk bez postižení, avšak můžeme se domnívat, že nebezpečí ztížené saturace potřeb je u člověka s postižením podstatně vyšší, a to z důvodů nejen charakteru postižení, ale i „*přístupnosti prostředí, komunikace, informací, příležitostí i postojů, předsudků a předpojatosti ostatních.*“ Při uspokojování běžných lidských potřeb může u člověka s postižením dojít k tomu, že pro své „*funkční nebo orgánové poškození nemůže potřebu realizovat obvyklým způsobem.*“ Může se tedy stát, že člověk s postižením potřebuje kompenzaci nebo asistenci při uspokojování svých potřeb. Tato ale nepředstavuje nějakou zvláštní další potřebu, nýbrž je to pouze „*soubor opatření, která vedou k vytvoření možnosti realizovat či naplňovat svoje přirozené potřeby a využívat svá práva.*“ Pojem specifická potřeba člověka s postižením je tedy třeba chápat jako „*sekundární důsledek zdravotního postižení, který vzniká tam, kde jeho důsledky vytvářejí překážky a znevýhodnění, které lidé bez postižení nezaznamenávají.*“ (Novosad, 2011, s. 110 - 111)

„Potřeby, které jsou každému individuu vlastní“, jsou zachyceny v hierarchii potřeb, kterou vytvořil americký psycholog Abraham Maslow, přičemž níže je uvedena její modifikace z publikace Libora Novosada (2011) a je doplněna o poznámky autorky, které vycházejí ze skutečných vyjádření lidí se zrakovým postižením (Dymáková, 2011; Chodící lidé, 2011; Lacina, 2013; Stejskalová, 2012):

Potřeby	Projev potřeby	Znevýhodňující okolnosti pro člověka se zrakovým postižením
Estetické a kulturní	Touha po styku s krásou, po kulturním vyžití	"Připadá mi hrozně divný, jak se lidi dívají, že chceme žít normálně. Když jedeme do hospody, nakopit a tak, koukají se na nás jako proč to vůbec děláme, vždyť to není potřeba." "Ono je všude krásně, třeba i na Šumavě. Já dost chodím ven, zvlášť pěkně je kolem rybníků. A také ráda chodím do muzeí, když jsou průvodci chápaví a nechají mne prozkoumat prostory a exponáty hmatem."
Vědění, poznání a porozumění	Touha po vzdělání, informovanosti a orientovanosti	"Na minulé škole jsem se neustále snažila vysvětlovat, že jsem úplně normální, jen mám určitá omezení. Ve škole mě stejně brali jako jinou, z jiný planety."
Sociální, seberealizace a sebeaktualizace	Snaha tvořit a vytvářet, identita	"Lidé hodně předpokládají. Například když nastoupím bez problémů do autobusu a ještě k tomu v botách na podpadku, cítím až opovržení a jako kdyby si říkali 'co to na nás hraje'"
Sebeúcta, uznání a společenská akceptace jedince	Úsilí o dosažení úspěchu, snaha prosadit se, vyniknout a získat společenskou prestiž	"Hodně lidí nás lituje, myslí si, že jsme chudáci, ale já třeba také rybařím." "Lidi si zvykli mi tolik pomáhat, že jsem si nakonec nic nemohla udělat sama."
Láska, spolužití, pospolitost	Touha po partnerství, sexu, rodičovství, touha po přátelství a spolčování	"Slyšela jsem od okolí spoustu mýtů, proč nemít děti, a tak jsem se toho bála. Po porodu mi lékařka nechtěla dítě vydat tím, že je přesvědčena, že ho nedává do správných rukou. Když jdeme po ulici a neseme dítě v krosně, lidi se na nás bez varování vrhají a chtějí ho rovnat nebo volají i policii. Největším problémem je pro nás neinformovaná veřejnost"
Soukromí, bezpečí a jistota	Touha po spolehlivosti, ochraně pořádku a zajištění bezpečí	"Lidé se mě třeba někdy zeptají, jestli potřebuji pomoc, ale já svou trasu dobře znám a tak odmítnu. Ale oni to vůbec nerespektují a stejně se mnou jdou." "Po této ulici se pohybují prakticky každodenně, pokaždé v očekávání, jaká nová překážka se na ní objeví."
Fyziologické a materiální	Úsilí získat potraviny, tekutiny, zajistit optimální životní podmínky	"Můj den začíná stejně jako ten váš. Budičkem a šálkem dobré kávy, a to s mojí pomůckou, indikátorem hladiny, který mne upozorní, abych nepřefilil." "Ráda bych si v obchodě přečetla obalu složení potravin, ale bohužel jsou obaly přizpůsobeny jen pro vidící, a tak kupuji jen to, co znám v malé samoobsluze u nás v ulici."

Ve výše uvedené tabulce, která vychází z Maslowovy hierarchie potřeb, jsou zachyceny situace a příklady, které představují pro člověka se zrakovým postižením překážky sociálního charakteru, které brání uspokojování jeho jednotlivých potřeb. Přestože už samo zrakové postižení jakožto tělesná dysfunkce má určitý znevýhodňující charakter v procesu saturace potřeb, krátké životní glosy mezi řádky ilustrují, že společenské předsudky, přístupy a nepochopení působí velmi často větší problémy než samotné poškození zraku. Výše bylo na potřeby a znevýhodňující

okolnosti pro člověka se zrakovým postižením nahlíženo pohledem osob s postižením. V této souvislosti je však možné zabývat se motivačním aspektem postojů k postižení i ze strany intaktní společnosti, to znamená, proč vznikají ze strany majoritní společnosti znevýhodňující okolnosti. Ve stejné, níže uvedené tabulce, je ukázáno, jakým způsobem je modifikováno jednání intaktní společnosti směrem k saturaci potřeb lidí s postižením (Vágnerová, 2001, s. 29 - 31):

Potřeby	Projev potřeby	Motivační tendence společnosti k lidem s postižením
Estetické a kulturní	Touha po styku s krásou, po kulturním vyznění	"Sociální tlaky a nepochopení."
Vědění, poznání a porozumění	Touha po vzdělání, informovanosti a orientovanosti	
Sociální, seberealizace a sebeaktualizace	Snaha tvořit a vytvářet, identita	"Z hlediska názorů a postojů společnosti je potřeba seberealizace nepodstatná. Sociální tlak očekávání předpokládaných možností."
Sebeúcta, uznání a společenská akceptace jedince	Úsilí o dosažení úspěchu, snaha prosadit se, vyniknout a získat společenskou prestiž	"Sama společnost o potřebě sebeúcty člověka s postižením neuvažuje. Člověk s postižením má méně kompetencí dosahovat této potřeby a reakce společnosti jeho aktivitu neposilují."
Láska, spoluzítí, pospolitost	Touha po partnerství, sexu, rodičovství, touha po přátelství a spolčování	"Citový vztah zdravých lidí k postiženým bývá charakterizován ochrannou tendencí, manipulováním do submise, receptivity a udržování závislosti."
Soukromí, bezpečí a jistota	Touha po spolehlivosti, ochraně pořádku a zajištění bezpečí	"Tendence vyhýbat se postiženým lidem a tabuizovat tuto problematiku, protože mohou symbolizovat ohrožení."
Fyziologické a materiální	Úsilí získat potraviny, tekutiny, zajistit optimální životní podmínky	

V rovině saturace lidských potřeb vystupují přístupy a interakce společnosti jako determinanty, které *"nevyplývají z charakteristiky a životních souvztažností osoby s postižením, ale ovlivňují ji."* (Novosad, 2011, s. 104 - 110) Přestože zdravotní postižení má zásadní vliv na jedince a jeho život ve společnosti, cílem je zaměřit pozornost na skutečnost, že přístupy společnosti a příležitosti, které nabízí, mohou působit pro člověka s postižením jako nejvýznamnější znevýhodňující faktor. Některé výše uvedené způsoby jednání směrem k osobám se zrakovým postižením mají výrazný, dokonce diskriminační charakter. Jsou příkladem *„nerovného zacházení ve srovnání se zdravými jedinci, odkázáním do pozice bezmocnosti, přičemž toto chování je výsledkem stereotypních předsudků a domněnek, jež reálně nevystihují jejich individuální schopnosti a upírají možnost zapojit se do života společnosti a být pro ni také pozitivním přínosem.“* (Višková in Antidiskriminační zpráva, 2005, s. 44)

Saturace potřeb je nedílnou součástí hodnocení kvality života, a proto: „z pohledu speciální pedagogiky lze pojem kvalita života handicapovaných jedinců chápat jako takovou míru zapojení do života společnosti, kdy dochází k co největšímu uspokojení jejich materiálních, sociálních a psychických potřeb.“ Speciální pedagogika klade důraz na pojetí jinakosti ve smyslu, že být jiný, je normální a je s těžší, aby všem jedincům bylo umožněno žít plnohodnotný život bez ohledu na jejich handicap, přičemž tímto pohledem speciální pedagogika přispívá ke zlepšení kvality života nejen osob s postižením, ale i intaktní společnosti. (Kula, 2006, s. 24 - 26)

2.2 Sociální pohoda (*social well-being*)

Nenaplnění jak základních, tak vyšších potřeb způsobuje frustraci a zhoršení subjektivního hodnocení kvality života, přičemž „potřeba kvalitních sociálních kontaktů je jednou ze základních potřeb, umožňujících jak sebereflexi, tak socializaci a sociální identifikaci“. (Heřmanová, 2012, s. 157) Kapitoly předložené bakalářské práce spojuje sociální rozměr postižení, a tudíž pozornost v následujících řádcích bude zaměřena na význam sociálních dimenzí pocitu pohody. Míra spokojenosti jedince s jeho životem je dána skutečností, že jedinec je nejen samostatné individuum s vlastními potřebami, ale zejména součást procesů společnosti. Sřet osobních potřeb s očekáváními a životem společnosti představují dvě hlediska, která mohou mít vliv na hodnocení kvality životní pohody. Jedinci jsou zakotveni v sociálních strukturách a interakcích, z čehož vyplývá, že sociální kontakt má na člověka a kvalitu jeho života významný vliv.¹ (Keyes, 1998) Mezi sociální dimenze osobní pohody dle Keyesové patří (1998, s. 122 – 123):

- Sociální integrace (*social integration*)

Lidé bez postižení mají bezbariérovou možnost být plnohodnotnou součástí společnosti. Integrace v tomto smyslu přináší jedinci pocit, že má s lidmi, kteří

¹ The self is both a public process and a private product. The private and the public sides of life are two potential sources of life's challenges, with possibly distinct consequences for judging a well-lived life. Although the existing models emphasize private features of well-being, individuals remain embedded in social structures and communities, and face countless social tasks and challenges.

vytváří jeho sociální realitu něco společného, přičemž vztahy a interakce dávají životu význam a podporu. Naopak sociální vyloučení znamená odcizení, nepohodu a značné znevýhodnění.² „Sociální vyloučení je vnímáno primárně jako vyloučení z určité kvality života, která je ve společnosti považována za normu, standard, žádoucí stav.“ (Pančocha [et al.], 2013, s. 28) Jesenský (in Pipeková, 1998, s. 28 - 29) definuje integraci jako: „spolužití postižených a nepostižených při přijatelné nízké míře konfliktnosti vztahů těchto skupin. Jedná se o schopnost podílet se na obvyklých společenských vztazích.“

- Sociální akceptace (*social acceptance*)

Sociální přijetí představuje analogii k osobnímu přijetí sebe samého. Současně způsob, jakým jedinec přijímá sám sebe, může mít vliv na jeho vztah ke společnosti a obráceně. Jedná se více či méně o spojité nádoby.³

- Sociální přínos (*social contribution*)

Jedinec potřebuje žít s vědomím, že je přínosným a zodpovědným členem společnosti, že má pro společnost sociální hodnotu.⁴ Míra hodnocení osobní pohody z hlediska sociálního přínosu je závislá na vytvoření podmínek pro seberealizaci a identifikování činností, kterými člověk s postižením může společnosti přispět. Společnost může přispět vytvořením vhodných pracovních podmínek či příležitostí k seberealizaci například vydáváním umělecké tvorby osob s postižením. Náš největší myslitel, J. A. Komenský (in Prouzová Květoňová, 2011, s. 83) zdůrazňuje podstatu individuálního přínosu každého člověka: „*Namítne se: Ne z každého dřeva může být fládr. Odpovídám: Avšak z každého člověka stává se člověk. Nejsme všichni dokonalí, ale každý na sobě může v rámci svých možností a určitých předpokladů pracovat.*“ Člověk s postižením si může být vhodným přístupem sám k sobě a společnosti jist, že je možné, aby každý člověk dle svých individuálních

² Healthy individuals feel that they are part of society. Integration is therefore the extent to which the people feel they have something in common with others who constitute their social reality. Social isolation is the breakdown of personal relationships that provide meaning and support.

³ Social acceptance is the social analogue to personal acceptance. Therefore social acceptance of others might be the social counterpart of self-acceptance.

⁴ It is the evaluation of one's social value. It includes the belief that one is a vital member of society with something of value to give to the world. Social contribution resembles the concepts of efficacy and responsibility.

možností byl společnosti přínosným, a to způsobem nejzásadnějším, kterým je prohlubování lidskosti, například jak Michálek (2002) na jednom ze svých příběhů v knize *Nevidáno* ilustruje: „*Jsem rád, když můj přístup pomůže lidem překonat ostych a nabídnout mi pomoc. Ne že bych ji vždy potřeboval, ale rád poznávám lidi. Navíc rád dělám dobré skutky a dát někomu šanci udělat pro nevidomého dobrý skutek je vlastně také dobrým skutkem.*“ (s. 25) Z výše uvedených vět je zřejmé, že velice záleží na sociální akceptaci (social acceptance), a to zejména přístupu k sobě samému, míře osobní integrity, vyrovnání se svým stavem a vztahem ke společnosti.

- Sociální aktualizace (*social actualization*)

Sociální aktualizace, jakožto míra sociální dimenze spokojenosti člověka, spočívá v možnosti využití potenciálu růstu společnosti. Optimální fungování jedince ve společnosti znamená právě možnost využívat jejího potenciálu, být otevřený zkušenostem a snahu po neustálém růstu.⁵

- Sociální koherenci (*social coherence*)

Do jaké míry považuje jedinec svůj osobní život za stabilní a koherentní, odráží i jeho vztah ke společnosti. Znamená to vnímat to, co se děje ve společnosti a využívat možnosti, které přináší.⁶ Nevidomá dívka v dokumentu Olgy Špátové (2013) vyjadřuje vztah ke společnosti, ve které žije následovně: „*Radost mi přináší to, v jaké době žiju, že jsem se narodila zrovna do Čech do 21. století, kde má člověk úplně úžasné podmínky jak se uplatnit a jak žít, má tolik výběru. Jsem ráda, že i když jsem slepá, tak můžu normálně žít, že můžu skoro všechny věci dělat normálně.*“

Všechny výše uvedené sociální dimenze osobní pohody vyjadřují význam vztahu mezi jedincem a společností v životě každého člověka. Při hodnocení kvality

⁵ This is the belief in the evolution of society and the sense that society has potential which is being realized through its institutions and citizens. The focus on the realization of social potential is also similar to the theme of potential and its development as self-realization and growth. Optimal functioning, in part is, openness to experience and the desire and effort to grow continually.

⁶ Social coherence is the perception of the quality, organization and operation of the social world. People who see the life socially coherent should also feel that their private life is coherent.

života jedince se setkáváme také s termínem *disability paradox*. Jedná se o primární předpoklad společnosti, že jedinec s postižením bude mít zhoršenou kvalitu života, přičemž osoby s postižením z vlastního subjektivního pohledu hodnotí svou kvalitu života na vysoké úrovni. Tento paradox tkví v tom, že ačkoli bychom předpokládali, že člověk bude mít zhoršenou kvalitu života, nemusí tomu tak být. (Stejskalová, 2012) „*Obecně je také možno říci, že existuje jakási nepřímá úměrnost mezi stupněm handicapu a jeho důsledky. Paradoxně neplatí, že čím těžší je stupeň handicapu, tím těžší jsou jeho důsledky, právě naopak.*“ V případě těžkého postižení člověk stojí před volnou, která představuje rozhodnutí, zda žít a vyrovnat se s tím, nebo nebýt. Jelikož postižení je tak vážné, že zasahuje významným způsobem do každodenního života, není jiná možnost - na rozdíl od menší míry postižení či skoro kosmetických vad, kdy vada je natolik malá na to, aby se s ní člověk definitivně vyrovnal, avšak dennodenně se mu připomíná. (Wiener, Rucká, 2006, s. 32)

Lze se tedy domnívat, že to, že nejvíce limitující faktor mající vliv na kvalitu života člověka se zrakovým postižením je poškozený zrak, je pouze zakořeněným společenským předsudkem, ze kterého následně vystupují nevhodné přístupy k osobám se zrakovým postižením. Z mnoha výroků osob se zrakovým postižením vyplývá, že jejich největší tužbou není vidět svět očima vidící společnosti, ale mít žít normální, důstojný život jako většinová společnost a být přijímán jako zcela rovnocenná bytost.

3 Důsledky zrakového postižení v sociálním kontaktu

V závěrečné kapitole předložené bakalářské práce se setkávají aspekty jinakosti, fenoménu postižení a pojetí kvality života v kontextu zrakového postižení v sociálním kontaktu.

3.1 Zrak jako jeden ze základních smyslů

Zrak patří mezi základní smysly, kterými je vnímán okolní svět. Zhruba 80% - 90% informací je vnímáno právě zrakem, z čehož vyplývá, že jeho poškození má nepochybně na člověka, jeho vývoj a život výrazný vliv a může způsobovat omezení v řadě oblastí. Poškození zraku zapříčiňuje omezenou možnost vykonávat některé činnosti nebo je vykonávat stejným způsobem jako intaktní většinová společnost. Nejen, že zraková vada znemožňuje využívat funkce zrakového analyzátoru, ale jsou narušeny kognitivní funkce, orientace v prostoru a samostatný pohyb. Dále má zrakový handicap vliv na poznávací procesy, do určité míry i na určité složky osobnosti a v neposlední řadě i na vztahy jedince a sociálního prostředí. (Květoňová, Šumpíková, 2010)

Zabýváme-li se problematikou vlivu zrakového postižení na osobnost jedince a zpracování zátěžové situace, kterou zraková vada bezesporu představuje, je důležité zohlednit dobu, ve které došlo ke zrakovému postižení, a to jedná-li se o vrozenou vadu, náhlý vznik postižení či pozvolné zhoršování vidění:

- Vrozená vada

Vrozená vada představuje velkou zátěž pro psychický vývoj dítěte, neboť nejen, že se vývoj odehrává odlišně od vidících, ale k dítěti je od počátku přístupováno jako k handicapovanému, tudíž odlišnému. Velkou roli hraje přístup rodiny, jakožto primární sociální skupiny, která se podílí na vytváření tzv. bazální osobnosti neboli psychickém základu, který reprezentuje buď dimenzi jistoty či nejistoty, která má pro další vývoj dítěte významný vliv. V tomto ohledu velmi záleží na *„dostatku nebo nedostatku pozitivních citových vztahů projevovaných dítěti rodiči a s tím související strategie rodinné výchovy, míra sociální izolace dítěte a další. Postoje*

rodiců ovlivňují dítě již v nejranějším věku a jejich působení trvá prakticky celý život.“ (Nakonečný, 1998, s. 28; Vágnerová, 2011, s. 60)

Prouzová Květoňová (2011) ve svých úvahách nad fenoménem jinakosti vyjadřuje zajímavou myšlenku, která může představovat analogii k vrozené zrakové vadě, a to, že *„ryba si ve svém běžném prostředí – ve vodě – vody nevnímá, dozví se o ní, když se z ní dostane na souš.“* (s. 32) Pro naše úvahy může ryba být symbolem dítěte, které se narodilo s vrozeným zrakovým postižením. Jeho vada pro něj možná subjektivně nepředstavuje taková omezení, dokud však nedojde na pobyt na souši – v lidské společnosti, která svým přístupem může výrazně ovlivnit míru jeho handicapu. Nevidomá dívka z dokumentu Olgy Špátové (2013) konstruktivně vyjadřuje: *„Ty si asi budeš myslet, že moje největší životní přání je vidět. To si myslí hodně lidí a hodně lidí se mě na to ptá, ale já musím říct, že nevím, jestli moje přání je vidět. Nejlepší by byla nějaká zkušební verze, která by mi pomohla rozhodnout se, co je lepší.“* *„Veřejnost se domnívá, že nevidomý člověk má v srdci nejpálčivější touhu vidět světlo a že není schopen jiné radosti ze života. Není tomu tak: radost přebývá v jeho nitru stejně jako u vidomého.“* (Villey, 1940, s. 191) Představy společnosti o slepotě, předsudky a očekávání jsou pro člověka s vrozenou zrakovou vadou mementem jeho odlišnosti, přičemž do určité míry tyto předpoklady ovlivňují konstituování jeho vlastní identity, sebepojetí a vztahu ke společnosti.

- Náhlá ztráta

Náhlá ztráta zraku znamená pro člověka absolutní změnu, trauma, zmatek a šok. V dnešní době neomezených neobvyklých aktivit, sportovních a adrenalinových možností lze předpokládat, že příčinou náhlé ztráty zraku bývá úraz. Člověk stížený úrazovým dějem se pravděpodobně ocitne v nemocnici, ve zcela neznámém prostředí, navíc obklopen personálem, který je na kontakt s nevidomým člověkem absolutně nepřipraven. *„Jedná se o velice závažný zásah do života, který se připomíná od rána do večera neustále, a to zásadně negativně.“* Při nahlížení na oboustranný vztah společnosti a člověka se zrakovým postižením a na problémy, které v sociálním kontaktu mohou nastat, je třeba neopomenout i fáze akceptace náhlé ztráty zraku, ve které se daný člověk nachází a emoce, které toto období doprovázejí. Emoce, které provázejí krizi a které je třeba neopomenout při

„posuzování sociálních vztahů, které na začátku nejsou normální, a je třeba vynaložit nemálo úsilí, aby se normálu začaly blížit.“ (Wiener a Rucká, 2006, s. 17, 32) Mezi emoce, které jedinec zažívá a které se odrážejí na vztahu s jeho okolím, patří:

- Nejistota. „*Pocit nejistoty zasahuje do jakékoli činnosti i myšlenky.*“ Nejistota kontroly nad svým tělem ani nad okolím. Nejistota v tom, co bude dál s ním i s jeho rodinou. Nejistota, zda ještě něco bude vůbec jako dřív.
- Komplex méněcennosti. Jedinec zažívá řadu negativních událostí, neúspěchů a nových, nepříjemných situací, které přispívají k podceňujícímu pohledu na sebe samého.
- Vztek, agresivita. Díky přecitlivělosti jedinec reaguje neadekvátně, jak na pomoc či naopak na neposkytnutí pomoci. Může se cítit ukřivděně a zatrpkle a dávat to svému okolí patřičně najevo.
- Lítost, samota. „*Pocit absolutního vyčlenění ze společenství ostatních lidí.*“ Stesk a lítost nad utrpenou ztrátou, který se může manifestovat uzavřením do vlastního světa, ale i trestáním okolí.
- Strach, úzkost. Strach může mít různé podoby, vždy se však jedná o pocit, který „*ochromuje racionální způsoby řešení.*“ Nejen, že člověk cítí ohrožení na každém kroku a neznámým se pro něj stává i jeho vlastní byt, i dříve známé citové vazby.

Na tomto místě je důležité poznamenat, že emoce, které jedinec v situaci náhlé ztráty zraku, jsou normální a pochopitelné a bylo by nespravedlivé v této citlivé fázi vytvářet definitivní závěry generalizující celou skupinu lidí se zrakovým postižením. (Wiener a Rucká, 2006, s. 19-26)

- Postupná ztráta

Postupná ztráta zraku je bezesporu dlouhodobou psychickou zátěží. Wiener a Rucká (2006) upozorňují na znepokojující fakt, a sice nedostatek „*kvalifikovaných, argumentovaných a validních informací o progresi onemocnění, které způsobuje pozvolnou ztrátu zraku.*“ Takto nemocný člověk nemá možnost se připravit na variantu ztráty zraku, a tudíž „*absence dialogu ze strany lékařů působí značně negativně, jako silně zátěžový faktor.*“ Jedinec se potýká s emocemi, které

doprovázejí reakci na náhlou ztrátu, což má opět vliv na vztah ke společnosti a vzájemné soužití. (s. 16)

Ať se jedná o vrozenou vadu, náhlou ztrátu či vrozenou vadu, Lowenfeld (in Květoňová, Šumpíková, 2010) shrnuje tři základní omezení, která zrakové postižení způsobuje:

1) Rozsah a rozmanitost zkušeností

Jak je v úvodu této kapitoly uvedeno, zrakem jakožto jedním ze základních smyslů je vnímána většina informací z okolního světa, a tudíž jeho absence způsobuje informační deficit. To znamená, že člověk se zrakovým postižením má omezenou zkušenost s okolním světem a není uspokojována potřeba vizuálních podnětů, což může způsobovat senzorickeu deprivaci.

2) Schopnost pohybu – mobilita

Omezená zkušenost s okolním světem způsobuje problémy při vytváření představy o prostředí, a proto pohyb a orientace v prostoru vyžaduje velkou míru soustředění a nácviku. Zraková vada má na pohyb a pohybový vývoj výrazný vliv.

3) Redukování kontroly prostředí a vlastní osoby v prostředí

Zrakové postižení svými dopady na člověka způsobuje řadu omezení v sociální rovině. V komunikaci s intaktní společností chybí gesta, oční kontakt a celkově může mít zrakově postižený obtíže při navazování kontaktu.

(s. 11)

Na to, do jaké míry budou omezení markantní a jaký budou mít vliv na kvalitu života člověka ve společnosti, závisí nejen přístup rodiny a nejbližšího okolí jedince, ale i míra rehabilitace a individuální rozdíly každého člověka.

3.2 Osobnost člověka se zrakovým postižením

Pojem osobnost je dle Nakonečného (1998) možné definovat jako „*individuální celek dispozic k psychickým reakcím*“. Jedná se o zcela individuální biologickou výbavu každého jedince, která předurčuje jeho chování a reagování v různých situacích. Nicméně biologické předpoklady osobnosti jsou vždy do určité míry modifikovány sociokulturními vlivy, které se projevují tím, že „*u každého lidského individua vytváří určitý systém závazných a jeho okolím očekávaných způsobů chování*“,“ přičemž přístup společnosti svými předpoklady a předsudky utváří roli jedince s postižením a každý člověk s postižením je tendencí společnosti do této role vtlačován bez ohledu na jeho individualitu. (s. 9-28)

Zabýváme-li se vlivem zrakového postižení na osobnost člověka, je nutné vzít v úvahu fakt, že jedinec s postižením vyvíjí značné úsilí k tomu, aby se adaptoval na život ve společnosti se všemi nároky, které společnost předpokládá, což představuje náročnou životní situaci a nutnost využívání kompenzačních technik. Při zvládání náročných životních situací nedochází ke vzniku nových či změně stávajících rysů osobnosti jedince, nýbrž pouze častěji vystupují do popředí, a tak se mohou jevit, jako neobvyklé či jiné. „*Nevznikají nové rysy či nové mechanismy fungování psychiky, pouze ve změněných vnějších či vnitřních podmínkách fungují složky jinak, v jiné míře, v jiných vztazích. Pokud se tedy máme zabývat charakteristickými rysy postiženého jedince, neshledáváme v podstatě kvalitativní odlišnosti.*“ (Vágnerová, 2011, s. 69)

Nejzřetelněji zrakové postižení ovlivňuje poznávací procesy, ovšem stále platí to, že nevznikají nové struktury, ale jsou budovány odlišně a to na základě náhradních zdrojů smyslového vnímání. Pomocí pozměněných poznávacích procesů je potom konstituován vlastní obraz světa, který se v určitých ohledech může lišit od intaktní společnosti, což opět může prohlubovat dojem jinakosti. „*Představa světa ovlivňuje způsob našeho chování a reagování, přičemž liší-li se u postižených tato představa světa, může dojít k určitým problémům v komunikaci, pochopení a interpretaci chování druhého.*“ U lidí se zrakovým postižením se mohou vyskytovat v souvislosti s poznávacími procesy následující odlišnosti a z toho vyplývající problémy:

- fantazijní představy přesahující reálný stav věcí – např. představy o barvách
- verbalismus
- problémy při vytváření konstantnosti prostoru
- odlišné poznávání světa založené na hmatové identifikaci, nikoli na globálním vjemu
- úroveň abstraktního myšlení závislé na míře rozvoje řeči
- problémy v bezprostřednosti poznávání reálného světa

(Vágnerová, 2011, s. 66)

Zrakovou vadu nelze považovat za jediný formativní prvek či ultimátní charakteristiku jedince, neboť „*ztráta zraku nikdy neovlivňuje postiženého jedince sama o sobě, nýbrž vždy jen jako jedna podmínka v komplexu dalších vnitřních i vnějších činitelů, které se navzájem ovlivňují. Zrakové vnímání je pouze jednou složkou sebeřízení a činnosti člověka,*“ což je důležité mít na paměti při jakémkoli nahlížení či posuzování člověka se zrakovým postižením ve speciálněpedagogické praxi. (Čálek, 1988, s. 4)

3.3 Zrakové postižení jako psychosociální problém

Vztah společnosti k lidem s postižením zůstává přes veškeré humanizující tendence stále ambivalentní až protikladný. Tento vztah na jedné straně představuje uvědomění, že postižení je pouze soubor vnějších znaků a neubírá člověku na jeho lidské hodnotě, právech a důstojnosti, ale na straně druhé stále vztah společnosti a lidí se zrakovým či jiným postižením tíží předsudky, obavy, nejistota a nevhodný soucit ovlivňující vzájemnou koexistenci. Vyjádření S. Browna (in Novosad, 2011) je všezahrnující deklarácí proti společenským předsudkům a nevhodným přístupům směrem k lidem s postižením: „*Zdravotní postižení není stav vytvářející závislost. Závislost ale mohou způsobit cesty (způsoby), jimiž jsme se my jako jednotlivci i my jako společnost rozhodli na zdravotní postižení reagovat.*“ (s. 94)

Zamýšlíme-li se nad problémy v sociálním kontaktu se člověkem se zrakovým postižením, je podstatné vycházet ze základního východiska, a to, že život všech lidí se odehrává v jednom společném světě. Zdánlivě jednoduchá myšlenka není stále samozřejmostí, neboť o tomto společném světě je dosud hovořeno jako o světě

nevidomých a vidících, jako kdyby se skutečně jednalo o dvě dimenze oddělené pevnou hranicí, která však skutečně „přežívá v lidech, v jejich nitru“. Mezi faktory, které ovlivňují „ostrost těchto hranic“ patří:

- Faktory sociálně ekonomické, které v sobě zahrnují hmotné zabezpečení, úroveň osvěty a informovanosti veřejnosti, dostupnost vzdělání a přístup k informacím.
- Faktory emocionální, které představují pocity strachu, ohrožení, respektu atd.
- Oblast reálného prostoru, tedy technická řešení, která umožňují samostatný pohyb a orientaci v prostoru, jeho schopnosti a komunikační možnosti.

Avšak větší význam, než zmiňovaná hranice mezi dvěma světy, mají limity handicapu. „V tomto případě jde totiž o hranice skutečné, které člověk velmi intenzivně vnímá každý den, každou minutu.“ Po oslepnutí může mít člověk pocit, že se nachází za limitem, že některé činnosti už nebude moci nikdy dělat. „Velmi důležité ale je pochopit, že hranice těchto limitů lze posunout a každý může rozšířit své možnosti i zcela konkrétní schopnosti“ a současně se zamyslet nad skutečností, na kterou upozorňuje dívka s těžkým zrakovým postižením, a sice: „Nemyslím si, že je problém v tom, že je člověk nemocný, ale v tom, že chce být vždycky stoprocentní, ale stoprocentní není ani zdravý člověk. Nemocní lidé mají problém, že se chtějí vyrovnat zdravému člověku, ale kde má zdravý člověk hranice? Lidé se mají soustředit na to, co umí a ne na to, co musí umět.“ (Wiener a Rucká, 2006, s. 35 – 37; Špátová, 2013)

A tak si klademe otázku, kde jsou skutečné limity lidského bytí? Je možné se domnívat, že neexistuje správná odpověď, stejně jako na to, kde jsou hranice normality. Neakceptování faktu, že i zdravý člověk má v řadě oblastí své značné limity, může vést k nekritické snaze člověka s postižením vyrovnat se zdravým lidem. „Dosáhnout absence limitu je prakticky nemožné, ale směřování k vnímání tohoto limitu v minimální možné až ambivalentní formě je dostupné. Každý člověk má nějaký limit, avšak je důležité, aby tento fakt nedeterminoval jeho každodenní život.“ (Wiener a Rucká, 2006, s. 37)

Hlubším studiem aspektů zrakového postižení, stejně tak z rozhovorů s lidmi se zrakovým postižením, je možné s jistotou tvrdit, že těžká zraková vada představuje psychosociální problém. Není pochyb, že zraková vada způsobuje

v životě člověka omezení týkající se prostorové orientace a řadu jiných, která jsou stručně popsána v předchozích kapitolách, nicméně se jedná zejména o „sociální stav. Postižení je zároveň stavem těla i aspektem sociální identity – je to proces, který uvádějí do pohybu somatické příčiny, ale definici a význam mu dává společnost.“ (Murphy in Novosad, 2011, s. 69) Společnost totiž do určité míry určuje, jaký stupeň handicapu postižení danému člověku způsobí. „Znevýhodnění (handicap) jedince v denních aktivitách a přístupech k právům, životním šancím, příležitostem i společenskému uplatnění má sociální povahu a neutváří se samotným zdravotním postižením či funkční poruchou, ale rozvíjí se až sekundárně v návaznosti na bariéry a nerovnosti všeho druhu, absenci kompenzujících opatření, postoje okolí a ladění společenského klimatu.“ (Novosad, 2011, s. 69) Z výše uvedeného vyplývá, že „je skutečně velice důležité studovat důsledky postižení pro sociální začlenění, případně jeho přispívání k sociálnímu vyloučení.“ (Pančocha [et al.], 2013, s. 29)

Vyjádření nevidomého člověka z publikace Pierra Villeyho (1940), „*maje jenom čtyři smysly, cítím lítost, musím-li žít mezi lidmi, kteří jich mají pět*“, v sobě zahrnuje výzvu a konfrontaci, ve které se člověk se zrakovým postižením v životě ve společnosti, která je tvořena a uzpůsobena primárně pro vidomé, nachází. (s. 192) Jedná o střet mezi možnostmi danými poškozenými či absentujícími funkcemi vlastního těla s jeho nadáním či sociokulturním statutem, dále se nachází v neustálé reflexi sebe samého v postojích a chování druhých lidí a v neposlední řadě v konfrontaci s tím, co je obecně od člověka v dané době očekáváno a čeho on sám reálně dosáhnout může. (Novosad, 2011)

3.4 Možné problémy v sociálním kontaktu se člověkem se zrakovým postižením a východiska jejich řešení

„Je skutečností, že ti, kteří mohou zrak běžně používat, netuší o těžkostech, potížích a reálných možnostech těch, kteří mají různé odchylky nebo dokonce nevidí vůbec. O těžkostech jejich života beze zraku můžeme jen domýšlet.“ (Belšan in Michálek, 2007, s. 20) Omezení zrakových funkcí v každodenním životě a společenském styku znamená pro nevidomého výzvu ve smyslu potýkání se s neinformovanou

veřejností, přičemž neinformovanost může mít řadu podob a příčinných souvislostí, ze kterých vyplývají problémy, které v sociálním kontaktu se člověkem se zrakovým postižením mohou nastat:

- Bariérovost veřejného sociálního prostředí

V sociální dimenzi představuje zrakové postižení omezení, které se v kombinaci s bariérovostí prostředí odráží v sociálních vztazích a možnostech uplatnění nevidomého člověka. Pod pojmem bariérovost je možné si představit nejen architektonické překážky, ale bariéry sociálního charakteru, se kterými se člověk se zrakovým postižením potýká.

Zraková vada způsobuje výrazné problémy v pohybu a orientaci v neznámém prostředí. Nevidomí se učí zvládat trasy, které potřebují ke každodennímu životu, ale i během známé cesty se mohou vyskytnout nečekané překážky jako například: *„špatně zabezpečené výkopy, lešení, automobily zaparkované na chodníku, kola opřená u budovy, reklamní poutače či přerostlá zeleň zasahující do ulice.“* (Pančocha [et al.], 2013, s. 170) Svě důležité místo v eliminaci bariérovosti prostředí má nejen edukace společnosti, která si mnohdy neuvědomuje, jaké nástrahy klade nevidomému do cesty, ale i sociální rehabilitace nevidomého, která je zaměřena na nácvik prostorové orientace a také na kontakt člověka se zrakovým postižením s intaktní veřejností. Nácvik oslovení a žádání o pomoc je pro nevidomého velice nelehký a zároveň stěžejní úkol. *„Jde o podstatně těžší úkol, než si mnozí uvědomují. Dokázat poslepu navázat na ulici kontakt s někým úplně neznámým a získat od něj validní informace či pomoc, je velmi obtížné a stresující.“* (Wiener a Rucká, 2006, s. 71)

Při pohybu v prostoru může nevidomý člověk zažívat nepříjemné pocity, že je stále pozorován, přičemž si nemůže ověřit, zda tomu tak skutečně je, nebo naopak, že ho nikdo nevidí, což může mít negativní vliv na jeho sociální návyky, neboť dotyčný může odmítat návštěvy kulturních akcí či různých veřejných institucí, což má za následek izolaci a následné možné problémy v sociálním kontaktu. *„Velmi nepříjemné v případě samostatného pohybu je mlčenlivé postrkování kolemjdoucími, i to, že si nevidomého troufne oslovit na ulici či v MHD každý.“* (Wiener a Rucká, 2006, s. 42) Výše uvedené aspekty jsou komplikací

pro spokojený život člověka se zrakovým postižením ve společnosti a je třeba hledat efektivní způsoby, jak překážky eliminovat.

- Generalizace

Při posuzování sociálních vztahů, je stěžejní si uvědomit, že k lidem se zrakovým postižením jednoznačně nelze přistupovat jako ke skupině, o které platí univerzální pravidla. *„Osoby s postižením sice mohou mít určité společné rysy, ale zároveň musíme respektovat proměnlivé okolnosti i neopakovatelnost každé lidské bytosti a variabilitu jejího osudu.“* (Novosad, 2011, s. 108)

K lidem se zrakovým postižením je bohužel na základě předsudků, obecných mínění a neinformovanosti veřejnosti často přistupováno jako ke skupině. *„Určité skupině lidí je potom globálně přisouzen určitý charakter či osobnostní rys, což je zcela irrelevantní.“* Z tohoto vyplývají očekávání typu „nevidomí mají výborný hudební sluch, rádi si povídají, je jim jedno, co mají na sobě a jak vypadají nebo, že každý kdo má bílou hůl je zcela slepý.“ *„Každý jedinec je zcela jiný, původní a originální. Porucha má určité identické znaky, ale individuální rozměr jim dává jedinec, jeho osobní historie, sociální původ, aspirace, talent či vzdělání. Určití lidé z určitých skupin si mohou být reakcemi někdy podobní, nikdy však identičtí.“* (Wiener, Rucká, 2006, s. 29) Zevšeobecňování působí v sociálním kontaktu jako zátěžový faktor a jak odborná, tak laická veřejnost musí mít stále na paměti, že je třeba vždy ke každému člověku přistupovat jako k jednotlivci, nikoli jako k příslušníku skupiny, o kterém platí univerzální pravidla.

Dle Novosada (2011) se člověk se zrakovým či jiným postižením může setkat s několika typy předsudků, které představují úhel pohledu, pod kterým je na něj jakožto příslušníka určité domnělé skupiny nahlíženo:

a) Paternalistické a podceňující předsudky

Přístup k člověku zatížený tímto typem předsudků se vyznačuje ochrannými a charitativními sklony, které si však vyhrazují právo vědět nejlépe, co daný člověk potřebuje, co zvládne a jaké má potřeby.

b) Odmítavé a degradující předsudky

Předpojatost tohoto typu se vyznačuje odmítavým přístupem k lidem s postižením. Lidé s takovýmto pohledem na postižení mají pocit, že lidé s postižením společnost zatěžují, jsou neužiteční a parazitují na práci zdravé společnosti. V tomto ohledu je podceňován potenciál či přínos takového člověka pro společnost.

c) Protektivně-paušalizující předsudky

Tento pohled na život s postižením se manifestuje názory, že lidé s postižením mají mnoho benefitů a výhod, které jsou považovány za nezasloužené a neoprávněné.

d) Idealizující (heroizující) předsudky

V tomto případě se jedná o zidealizovaný pohled, který vnímá člověka s postižením jako obdivuhodného hrdinu, který by měl být mravním příkladem pro ostatní.

(s. 79)

Některé z výše uvedených typů předsudků jednak mohou podporovat média, jejichž prostřednictvím se dostává zkreslená realita hluboko do vnímání a postojů společnosti, jednak například jednorázové osobní zkušenosti se člověkem s postižením, který se mohl nacházet ve fázi, která provází krizi změněného zdravotního stavu. Předtím než se jedinec vyrovná se ztrátou a dostane se do fáze normálního života, prochází dle Wienera a Rucké (2006) obdobím „*chudáka*“, kdy jedinec touží být utěšován a litován, má pocit, že nic nezvládne a „*hrdiny*“, který si užívá zaslouženého obdivu a prezentuje vlastní osobu, ve světle toho, co všechno dokázal. Tudíž je možné se domnívat, že mezi fázemi, kterými člověk v krizi zapříčiněné ztrátou zraku prochází a stereotypními předsudky, lze nalézt jistou analogii.

Postoje společnosti mají na člověka s postižením, na jeho chování a každodenní život výrazný vliv. Jsou-li negativní, působí jako zdroj stresu a omezených životních možností. „*Negativní postoje znamenají stigmatizaci osob s postižením, soucit, rozpaky či strach v každodenním kontaktu, nízká očekávání vůči nim,*

předsudky, stereotypy a diskriminaci. To vše může vyústit v takové vzorce chování, které můžeme charakterizovat jako sociální odmítání nebo udržování sociální distance od osob s postižením.“ (s. 33) Dotazovali-li bychom se intaktní společnosti na jejich postoje k lidem s postižením, asi by se nám nedostalo pravdivých informací o negativních či nevhodných přístupech, ale jistě bychom mezi respondenty našli takové, kteří vyjadřují lítost a považují lidi s postižením za chudáky a nesmírně znevýhodněné. „Ale tato sympatie a dobrá vůle znamená zároveň zásadní odmítnutí toho, brát osoby s postižením jako rovnocenné a je často založena na mnoha negativních předpokladech a stereotypech.“ (Pančocha [et al.], 2013, s. 39-40) „Postižený jedinec vnímá postoje zdravých ve svém okolí mnohdy citlivěji než by si jich všímal za normálních okolností, protože je v roli odlišného, často závislého, vzbuzujícího všelijaké emoce.“ (Vágnerová, 2001, s. 28)

- Neznalost efektivní pomoci a nevhodná pomoc

Mezi příslušníky intaktní společnosti se můžeme setkat s názorem, že člověk se zrakovým postižením je závislý na svém okolí, přičemž pomoc očekává a vždy ji vítá, avšak cílem sociální rehabilitace i samotných nevidomých je dosažení maximální možné samostatnosti a nezávislosti. Lidé se zrakovým postižením bezesporu pomoc v určitých směrech potřebují, nicméně jedná se o zcela individuální záležitost závislou na řadě faktorů, jako jsou doba vzniku vady, množství zkušeností a jiné. Zraková vada zpomaluje a nutí vykonávat pohyby soustředěně a cíleně, což může mít za následek, že nikdo nenechá nevidomého, aby činnosti dokončil samostatně, což prohlubuje pocit nepotřebnosti, neužitečnosti či vyřazení a má za následek pasivitu jedince. Je-li nevidomý doprovázen, přestože odmítl, může se cítit zcela bezradně a nesvéprávně a je třeba apelovat na veřejnost, aby respektovala skutečnost, že ne vždy je její pomoc vítána.

Neinformovaná veřejnost se někdy dopouští při pomoci nevidomému následujících chyb:

- Chytání bílé hole
- Vyrušování asistenčního psa různými způsoby
- Dotýkání nevidomého bez předchozího oslovení
- Vtlačování nevidomého do veřejného dopravního prostředku nebo na sedadlo

- Komunikace

„Kvalitní komunikace spoluvytváří kvalitu našeho života, dlouhodobé vystavení nezdravé komunikaci, může narušit kvalitu poznávání, charakteru i zdraví.“ (Renotierová, Ludíková, 2004, s. 129) Komunikace jakožto jeden ze základních prostředků sociálního kontaktu představuje v životě člověka se zrakovým postižením problém a to nejen z důvodu absence vizuálního kontaktu, který v komunikaci s vidícím člověkem přináší specifické potíže, ale opět i z důvodu neinformované veřejnosti. Nevidomému člověku je skryta neverbální komunikace, takže neví, jak se jeho komunikační partner tváří a zároveň jeho mimika nemusí korespondovat se slovním projevem, což v intaktní společnosti může vzbuzovat matoucí pocity.

Vidící lidé si často neuvědomují, že gesta či obvyklé výrazy typu „tam nebo támhleten“, nemají pro nevidomého žádnou vypovídající hodnotu. Paradoxně však má intaktní společnost rozpaky při používání slov jako „vidět či přečíst“, což je zbytečné, neboť nevidomí tato slova používají k vyjádření svého způsobu vnímání. Neexistují tedy žádná tabuizovaná slova.

Za zcela nevhodné a ponižující jednání ze strany vidící společnosti je považováno mluvení s průvodcem nevidomého, namísto přímého oslovení nevidomého, jelikož *„vidící lidé jsou příliš vstupovat do kontaktu s někým nejprve očima a pokud tento kontakt chybí, cítí se ztraceni a obrací se na průvodce. S nevidomým je ale takto jednáno jako s nesvéprávným.“* (Dyck, 2007, s. 20)

Dále má společnost tendence zvyšovat hlas, mluvit zřetelněji a v jednoduchých větách, což působí nepřírozeně a pro člověka se zrakovým postižením velmi nepříjemně, neboť nejen, že zraková vada nemá na sluch vliv, ale takové jednání může způsobovat pocity méněcennosti a odrazuje nevidomého od dalšího kontaktu. Je třeba jednat s nevidomým jako se sobě rovným partnerem. *„Zkreslené a neadekvátní hodnocení člověka s tělesným postižením jeho sociálním okolím, způsobuje, že je s těmito osobami jednáno, jako by byli postiženi také intelektově, ačkoli tomu ve většině případů tak není., což působí velice dehonestálně.“*

Nepříjemná situace pro nevidomého člověka nastane ve chvíli, kdy není upozorněn na skutečnost, že jeho komunikační partner odešel z místnosti a on stále

v hovoru pokračuje, nebo naopak neví, že s ním někdo další prostor sdílí a lekne se. Podobné zkušenosti prohlubují pocit izolace a odlišnosti, způsobují úmyslné vyhýbání se kontaktu s majoritní společností, což má za následek prohloubení *„nezkušenosti v mezilidských vztazích. Komunikační bariéry potom mohou být způsobeny absencí sociálních dovedností nebo obtíží při plném porozumění sdělovaného či vyjadřování myšlenek.“* (Novosad, 2011, s. 107 – 108)

Úvodní kapitola předložené bakalářské práce pojednává o různých pojetích jinakosti, jakožto jedné z proměnných v lidském chování, která má vliv na vztah společnosti k lidem s postižením. Na základě poznatků, které s sebou přineslo bádání nad tématem postižení v zrcadle přístupu společnosti k jinakosti, se lze domnívat, že jedinou cestou k odbourání vzorců chování, které s sebou zakořeněné, víceméně negativní a neadekvátní vztahování se společnosti k odlišnosti, přináší, je *„uvědomování si přirozené lidské jinakosti, jakožto jedné z cest k přijetí přirozené různosti či rozmanitosti v lidském společenství.“* Pochopení a přijetí jinakosti se nazývá princip diverzity spočívající v *„samozřejmém přijetí jedinečnosti každého individua a pochopení toho, že různorodost a osobitost prostě patří k varietě fenoménů provázejících život člověka a vývoj společnosti a tito ve své podstatě přispívají k obohacování většinové společnosti.“*

Negativní postoje společnosti, předsudky a vyčleňování jinakosti, nejsou atributy moderní vyspělé společnosti. V boji proti těmto nevhodným přístupům *„sehrává zásadní úlohu informovanost, otevřenost a nepředpojatost, což jsou žádoucí rysy, na jejichž utváření se podílí výchova a vzdělání, jejichž výstupem je žádoucí kulturně-vzdělanostní úroveň člověka a společnosti. Významnou roli hraje uplatňování diverzity v edukačních (jistou paralelu lze spatřovat v cílech a nástrojích multikulturní výchovy) a socializačních procesech kladoucích důraz na jedinečnost a neopakovatelnost (přirozenou variabilitu a různorodost personálních fenoménů) každé lidské bytosti“* (Novosad, 2011, s. 59-60)

Prizmatem filosofie Johna Rawlse (in Prouzová Květoňová, 2011) je východiskem vypořádání se s jinakostí spravedlnost. Rawls zakládá teorii spravedlnosti na následujících principech: *„Každá osoba má mít stejné právo na co nejširší systém základních svobod, které jsou slučitelné s obdobnými svobodami pro*

jiné lidi. Sociální a ekonomické nerovnosti mají být upraveny tak, aby se u obou dalo rozumně očekávat, že budou ku prospěchu kohokoliv a aby byli spjatí s pozicemi a úřady přístupnými pro všechny.“ (s. 88)

Lidé s postižením ve svém životě v podstatě stále dokazují a jsou společenským prostředím nuceni prokazovat, že mají stejné předpoklady k osobnímu i společenskému uplatnění jako jejich vrstevníci a už samotná nutnost této snahy je stojí jistě mnoho sil. *„Kdyby podpora majoritní společnosti byla efektivnější a adresnější a kdyby intaktní společnost byla vstřícnější, empatictější a méně zatížená předsudky“*, ubylo by odstranitelných překážek a přibylo by více energie, kterou lidé s postižením tolik potřebují na každodenní život s charakteristikami své vady, které bohužel změnit není možné. (Novosad, 2011, s. 66) Snad nejdůležitějším poselstvím lidství a snad jediné možné řešení problémů v kontaktu osob se zrakovým postižením, je *„nezříkat se své vlastní osobní odpovědnosti za stav společnosti kolem sebe a nalézt dost odvahy zastat se druhých. Jsou to hodnoty, které do doby, než se stanou samozřejmostí našeho bytí, musí být neustále navozovány, upevňovány a obnovovány.“* (Mužáková, 2004, s. 91)

Závěr

Existuje jistě řada možností zpracování problematiky zrakového postižení, nicméně autorka při specifikaci tématu vycházela z předpokladu, že sociální prostředí a interakce v něm probíhající jsou natolik významné determinanty lidského bytí, že se pro ni staly motivem pro hlubší úvahu. Cílem předložené bakalářské práce bylo tedy zobrazit zrakové postižení v zrcadle společnosti.

Úvodní kapitola přibližuje historii a současnost přístupu k lidem s postižením, přičemž výsledkem teoretického zkoumání je fakt, že nazírání na jinakost bylo vždy spojeno s rozpaky, negativy, strachem a non-akceptací. Přes veškeré humanizační a integrační tendence jsou v soudobé společnosti patrné sklony k předsudečnému chování, které mají kořeny jak v neinformovanosti, tak v přirozené lidské tendenci směřovat k autonomii a jednotě, přičemž výsledkem je vždy do určité míry dehonestující a nerovnocenný přístup.

První kapitola představovala výchozí bod k pochopení souvislostí, které určují pojetí jinakosti ve společnosti. Následující kapitoly byly zaměřeny na zobrazení konsekvencí zrakové vady v sociální rovině a konfrontaci člověka se zrakovým postižením s přístupy společnosti k jinakosti. Ze studia aspektů zrakového postižení jak z odborné literatury, tak z vlastních zkušeností autorky, vyplynulo, že generalizující představy společnosti mnohdy nekorespondují s realitou života s postižením a jeho charakterem.

Přestože míra handicapu, kterou vada zraku přináší je závislá na řadě proměnných, je možné shrnout, že významný podíl na jejím prohloubení má vtlačování do role postiženého a tudíž neakceptování přirozené variety lidského společenství, a to buď formou degradující komunikace, neumožnění bezbariérové saturace potřeb, diskriminačními tendencemi, které mají za následek neposkytnutí rovných příležitostí a zejména přistupování k nevidomým jako ke skupině, pro kterou platí stejné charakteristické znaky, schopnosti a způsoby reagování. Důsledkem výše uvedeného je nežádoucí vliv na kvalitu života člověka s postižením.

Zpracované téma poskytuje dále nejen prostor pro rozsáhlejší analýzu aspektů sociálního kontaktu či střetu společnosti s jinakostí, nýbrž i možnosti rozšíření tématu mapováním přístupů rodinných příslušníků a jejich formativnímu

vlivu na míru handicapu a sociální akceptaci daného jedince se zrakovým postižením či možnost zaměřit směr úvah nad významem osvěty a edukace společnosti, jakožto prostředku ke zmírnění negativního vlivu nevhodných vzorců přístupů intaktní společnosti.

Lze předpokládat, že není možné navrhnout jednoznačné řešení na změnu přístupu společnosti a zmírnění problémů v kontaktu s člověkem se zrakovým postižením, jelikož se jedná zejména o individuální snahu každého jedince o to změnit své návyky týkající se přístupu k odlišnosti. My, studenti speciální pedagogiky máme však možnost využít nabyté poznatky, zkušenosti a přesvědčení a inspirovat svým přístupem veřejnost doufaje, že „slova přitahují a příklady táhnou“.

Literatura a informační zdroje

Literatura

DYCK, Herman van. *Ne tak, ale tak: příručka správného kontaktu s nevidomými a slabozrakými*. Praha: Tyfloservis, 2007. ISBN 978-80-239-9312-7.

ČÁLEK, Oldřich. *Akceptace vady jako produkt sociálního prostředí*. Praha: Novinář, 1988.

HAMADOVÁ, Petra, Lea KVĚTOŇOVÁ a Zita NOVÁKOVÁ. *Oftalmopedie*. Paido: Brno, 2007. ISBN 978-80-7315-159-1.

HEŘMANOVÁ, Eva. *Koncepty, teorie a měření kvality života*. Praha: SLON, 2012. ISBN 978-80-7419-106-0.

KEYES, C. L. M. Social well-being. *Social Psychology Quarterly*, 1998, vol. 61, p. 121-140.

KVĚTOŇOVÁ, Lea a ŠUMPÍKOVÁ, Pavlína. *Speciálněpedagogická podpora osob se zrakovým postižením se zvláštním zřetelem na rozvoj čichového vnímání*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2010. ISBN 978-80-7290-484-6.

KOLÁŘOVÁ, Kateřina. *Jinakost postižení kritika: Společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu*. Praha: SLON, 2012. ISBN 978-80-7419-050-6.

KULA, Luděk. *Kvalita života mladistvých a mladistvých dospělých*. Brno, 2006. Rigorózní práce. Masarykova Univerzita Brno, pedagogická fakulta.

MICHÁLEK, Miroslav. *Nahlédnutí do života beze zraku: Jak se vyhnout diskriminaci lidí se zrakovým postižením*. Praha: Okamžik, 2007. ISBN 978-80-86932-15-6.

MICHÁLEK, Miroslav, Pavla FRANCOVÁ a Jan JAKEŠ. *Nevídáno*. Praha: Okamžik, 2002.

MUŽÁKOVÁ, Monika. *Aspekty integrace lidí se zrakovým postižením v zrcadle historie spolkové činnosti*. Praha, 2004. Rigorózní práce. Univerzita Karlova v Praze, pedagogická fakulta.

NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia, 1998. ISBN 80-200-0628-1.

NOVOSAD, Libor. *Tělesné postižení jako fenomén i životní realita*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-873-9.

PANČOCHA, Karel, Lucie PROCHÁZKOVÁ a Katřina SAYOUD SOLÁROVÁ. *Edukativní, intervenční a terapeutické přístupy k dospělým osobám a seniorům se zdravotním postižením*. Brno: Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-2010-6306-8.

PIPEKOVÁ, Jarmila. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido, 1998. ISBN 80-85931-65-6.

PROUZOVÁ KVĚTOŇOVÁ, Regina. *Význam jinakosti pro speciálněpedagogické myšlení*. Praha: Univerzita Karlova Praha, 2011. ISBN 978-80-7290-534-8.

RENOTIÉROVÁ, M., LUDÍKOVÁ, L. et al.: *Speciální pedagogika*. 2. vydání, doplněné a aktualizované. Olomouc, UP, 2004. ISBN 80-244-0873-2.

VÁGNEROVÁ, Marie et al. *Psychologie handicapu*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-7184-929-4.

VILLEY, Pierre. *Svět slepých*. Praha: Pracovní komise učitelstva slepců, 1940.

WIENER, Pavel a Renata RUCKÁ. *Terapie zrakového handicapu*. Praha: Institut rehabilitace zrakově postižených UK FHS, 2006. ISBN 80-239-6774-6.

Elektronické informační zdroje

Antidiskriminační vzdělávání a veřejná správa v ČR: Příručka pro pracovníky veřejné správy [online]. Praha: Multikulturní centrum Praha, 2005. 88 s. [citováno 2013-11-11] Dostupné z <<http://www.mkc.cz/uploaded/antidiskriminace/MKCA4korekturaIII.pdf>>

DYMÁKOVÁ, Silvie. Nevidomí rodiče. In youtube [online] Zveřejněno 6. 8. 2011. [vid. 2013-10-06] Dostupné z: <http://www.youtube.com/watch?v=S4R4Pi7xvJ8>

CHODÍCÍ LIDÉ. *Jsme úplně normální*. In youtube [online] Zveřejněno 7. 12. 2011. [vid. 2013-10-06]. Dostupné z: <http://www.youtube.com/watch?v=zySJhjBPU2g>

LACINA, Lukáš. *Výlet bez bariér*. In youtube [online] Zveřejněno 10. 2. 2013. [vid. 2013-10-06]. Dostupné z: <http://www.youtube.com/watch?v=afk2J2BBSPw>

STEJSKALOVÁ, Kateřina. *O obavách z kontaktu s lidmi s postižením*. In youtube [online] Zveřejněno 28. 12. 2012. [vid. 2013-11-11]. Dostupné z: <http://www.youtube.com/watch?v=gKAIH0bWTgU>

ŠPÁTOVÁ, Olga. *Největší přání*. In Videoarchiv České televize [online] Zveřejněno 5. 9. 2013. [vid. 2013-10-06]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10330849929-nejvetsi-prani/>